

Cat. 1

Jacob van Deventer (1500-1575)

Helmont, Bynderen (uit: Stedenatlas van de Lage Landen), ca. 1548

Pen en inkt op papier

295 x 347 mm

KBR, Brussel (C&P Ms 22.090 37)

Literatuur:

J. J. F. de Waal 1981, pp. 57-92; Dupont 2019; Frenken 1928; R. Rutte, B.

Vannieuwenhuyze en Y. van Mil 2018; Van Boven 1980, pp. 44-58; Van Boven 1998, vol. 8; Van 't Hoff 1953.

Deze plattegrond toont Helmond tijdens het leven van Lucas Gassel.^[1] De kaart maakt deel uit van een verzameling plattegronden die Jacob van Deventer maakte in opdracht van Filips II, koning van Spanje. Rond 1558 krijgt deze cartograaf, een tijdgenoot van Gassel, de taak om alle steden en provincies van de Lage Landen in kaart te brengen en in een atlas te bundelen. Twee van de oorspronkelijke drie delen van de atlas worden vandaag bewaard in de Biblioteca Nacional de España in Madrid. Daarnaast is ook een aantal losse bladen – waaronder de hier tentoongestelde plattegrond van Helmond – overgeleverd, die de voorbereidende versie van de atlas vormden. De netkaart van Helmond en de andere plattegronden van het hertogdom Brabant werden gebundeld in het derde, verloren gegane deel van de atlas. De losse bladen bevinden zich vandaag in de collectie van KBR en in meerdere archieven in Nederland.

Om meerdere redenen vormen de kaarten van Jacob van Deventer een uitzondering in de zestiende eeuw. Ze zijn op uniforme wijze getekend, zeer nauwkeurig en allemaal naar het noorden georiënteerd – dat was in die tijd dus nog niet gebruikelijk. Op de plattegronden zijn de steden én hun omgeving te vinden. Wat uitzonderlijk is, is dat Van Deventer elk van de 260 steden bezocht en vervolgens in kaart bracht, op verzoek van Filips II die hem namelijk specifiek had gevraagd om alle steden van de Lage Landen ‘te visiteren, meten, ende beschryven’.^[2] Dit betekent dat de cartograaf – vermoedelijk had hij ook helpers – van stad tot stad trok in een tijd dat reizen niet gemakkelijk was; denk aan de Beeldenstorm vanaf 1566.

Tegelijk blijven de plattegronden producten van hun tijd. Zo maken ze deel uit van een breder programma van Filips II, die veel van zijn bezittingen liet beschrijven, onder andere door middel van kaarten. De plattegronden van Van Deventer onderlijnen bovendien thema's die destijds in de mode waren. Ze benadrukken de versterkingen, kerken, machtscentra en liefdadigheidsinstellingen. Op deze manier brengen ze het religieuze en politieke karakter van de stad onder de aandacht. Dit doet vermoeden dat – naast de vaak door de literatuur vermelde militaire opzet van de verzameling – ook het politieke aspect een belangrijke rol speelde in de uitvoering van de atlas.^[3] Op de kaart van Helmond is dit bijvoorbeeld te zien aan het afgebeelde klooster van De Haghe (dat in 1543 afbrandde) en dat van Binderen (ten zuiden en noorden van de stad), de stadspoorten, het wachthuisje op de kop van de Markt dat het 'klokhuis' wordt genoemd en de gedetailleerde tekening van de oude Lambertuskerk.

Dit stuk is uniek: het is de eerste plattegrond van de stad. De topografische informatie laat een datering toe van voor 1548, dus voorafgaand aan de opdracht van Filips II.^[4] Mogelijk maakte Jacob van Deventer gebruik van zijn vroegere werken. Vóór zijn tijd ten dienste van Filips II had hij namelijk andere kaarten van steden, streken en provincies vervaardigd, onder andere een van Brabant in 1536. De kaarten zijn zeer nauwkeurig en daarom zeer herkenbaar. Voor de huidige beschouwer van de kaart van Helmond gaat dit minder op, omdat sinds de negentiende eeuw grondige ingrepen zijn uitgevoerd in de stedelijke infrastructuur, zoals de uitbouw van de textielindustrie en de overbrugging van de rivier Aa of de aanleg van de Kasteel- Traverse.^[5] Maar als we de kaart nader bekijken zijn er ook nu nog een aantal elementen herkenbaar, zoals de driehoekige vorm van de Markt en de huidige locatie van Museum Helmond: het kasteel. De omgeving is nauwelijks herkenbaar op de aanduiding van de Warande na (het bos uiterst links op de kaart), die als jachtgebied voor de heren van Helmond diende.^[6]

De productie van Jacob van Deventer werd gewaardeerd door zijn tijdgenoten en diende als bron van informatie voor veel van zijn illustere navolgers, zoals Abraham Ortelius, de auteur van de *Theatrum Orbis Terrarum*, de eerste wereldatlas of Georg Braun en Frans Hogenberg, de uitgevers van de *Civitates orbis terrarum*, een atlas in zes delen met gezichten en plattegronden van steden over de hele wereld.

Dank aan Imke Hansen voor haar hulp met de vertaling.

1 De datering van ca. 1548 is overgenomen uit Van Boven 1998. Waarschijnlijk heeft Van Deventer zijn opmetingen al voor 1548 gedaan; we weten dat hij in de jaren veertig verschillende stadsplattegronden heeft gemaakt voor verschillende opdrachtgevers. En deze hergebruikt hij voor de atlas van Filips II, waaraan hij tussen 1558 en 1575 werkt.

2 Van 't Hoff 1953, p. 37.

3 Dupont 2019.

4 Van Boven 1980, pp. 55-56.

5 Van Boven 1980, p. 52.

6 Van Boven 1980, p. 54.